

УДК: 323.1 : 161.201.3 : 172.4 (477)

ПОЛІТИКА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Юлія Мальована

*Запорізький національний університет
факультет соціології та управління, кафедра політології
вул. Жуковського 66, 69600, м. Запоріжжя, Україна
e-mail: julija2000@rambler.ru*

Розглядаються перспективи поєднання ідей мультикультуралізму та етнонаціональної політики. В умовах євроінтеграційних прагнень України ціннісного значення набувають принципи плюралізму, демократизму та толерантності, що обумовлює формування громадянської ідентичності, наявність якої сприяє консолідації соціуму, розбудові української політичної нації та міжкультурній взаємодії.

Ключові слова: мультикультуралізм, етнонаціональна політика, міжкультурний діалог, національно-культурна ідентичність, громадянська ідентичність.

Сучасний етап розвитку української державності відмічається прагненням України розбудувати громадянське й інформаційне суспільство, зберегти національну ідентичність з одночасним інтегруванням у світову спільноту. Враховуючи тенденції глобалізації та уніфікації світового простору, в тому числі культурного, інформаційного, духовного, досліджувана проблема набуває нового забарвлення, адже різке зростання міграційних потоків в світі спричинює посилення культурно-етнічної взаємодії як ззовні, так і всередині країни. У цьому контексті важливим є виявлення особливостей розвитку багатонаціональних суспільств, можливостей співіснування культурного різноманіття, ґрунтуючись на принципах мультикультуралізму, з'ясування напрямків міжкультурного діалогу, які потребують вдосконалення та трансформації на засадах демократизму, толерантності, плюралізму, що створило б фундамент для включення українського суспільства у сучасні світові процеси. Водночас, це не виключає збереження національної самобутності, ідентичності та створення ефективної державної етнонаціональної політики.

Феномен мультикультуралізму викликає неабиякий інтерес у дослідників через свою багатоаспектність, суперечливість, актуальність та потенціал практичного втілення теоретичної концепції. Не менш багатогранним та досліджуваним явищем є національна ідентичність. Проблематику реалізації політики мультикультуралізму з одночасним збереженням національних відмінностей та формуванням ідентичності досліджували такі зарубіжні вчені як В. Кимлічка, Б. Пареха, Дж. Роулс, Е. Сміт, Ч. Тейлор, М. Уолцер, Ю. Габермас, С. Гантінгтон, Ч. Кукатас тощо. Вітчизняна наукова думка із зазначеного питання представлена різноплановими працями С. Бондарука, О. Зернецької, П. Гнатенка, М. Головатого, С. Дрожжиної, О. Картунова, А. Колодій, А. Куропятніка, Л. Нагорної, В. Павленка, Н. Покровської та ін.

Мета статті – у вивченні основних положень доктрини мультикультуралізму та перспектив її поєднання з національними інтересами при формуванні ідентичності українського суспільства.

Мультикультуралізм можна розглядати як певне явище, феномен, що має складну інтенціональну структуру. Зокрема, американський дослідник Ч. Кукатас виокремив п'ять варіантів реакцій на мультикультуралізм, а саме: ізоляціонізм, асиміляторство, м'який культуралізм, жорсткий мультикультуралізм, апартеїд. «М'який» культуралізм відповідає класичному лібералізму, а «жорсткий» – сучасному [6]. Сам автор більше тяжіє до підтримки політики «м'якого» мультикультуралізму, найбільш толерантного, пропонуючи поєднувати культурні особливості етнічних груп з компонентами, що сприяють національній інтеграції. Дещо іншої думки дотримується канадський вчений В. Кимлічка, який зауважує, що «Громадянські нації байдужі до етнокультурних ідентичностей своїх громадян і визначають членство в нації виключно через відданість деяким принципам демократії та справедливості» [2, с. 437]. Ці принципи складають фундамент ідентичності, сформованої на базі соціальної та політичної спільності, сутність якої у наділенні громадян рівними правами та доступом до реалізації власних прагнень. За таку позицію В. Кимлічку відносять до прибічників «жорсткого» ліберального мультикультуралізму.

Подолання моноетнічності в рамках однієї країни, яке викликане активізацією міграційних процесів та боротьбою національних меншин за свої права, є стійкою тенденцією сучасності. Розгляд особливостей взаємодії існуючих в межах однієї багатонаціональної держави культур як сукупностей життєвих цінностей є важливим з огляду на те, що результатом цього діалогу та впливу одна на одну є певні зміни. Однією з них є створення громадянської ідентичності як загальнонаціональної паралельно з визнанням культурного розмаїття, що вдало підмітив український вчений М. Козловець: «Сьогодні відбувається перехід від соціально-психологічного до комунікативно-дискурсивного розуміння ідентичності, згідно з яким взаємодія з «іншим» є невід'ємною складовою процесу формування ідентичності» [3, с. 37]. Таке суспільство є відкритим до прийняття нових членів і заохочує зближення різних етнічних груп. Під час контактування викристалізовується усвідомлення етносом своїх відмінних рис, виробляється ставлення до громадян, які дотримуються інших звичаїв, традицій, культури. Рівень розвитку комунікативних зв'язків, освіченості, обізнаності людей дозволяє відійти від усталених кліше щодо сприйняття представників інших етносів та знайти «крапку дотику», яка б поставила загальнонаціональні інтереси понад групові чи індивідуальні. Таким спільним мотивом до зближення є демократичні та універсальні гуманістичні цінності, прагнення до покращення економічних показників та розбудова громадянського суспільства.

Не менш цікавою є точка зору з цього приводу британського дослідника Е. Сміта, який зазначав, що «нація має поєднувати дві низки вимірів, з одного боку, громадянські та територіальні, а з другого – етнічні й генеалогічні, причому в кожному випадку в різних пропорціях» [9, с. 25]. Таким чином, національна ідентичність має в своєму складі два компоненти – культурний та громадянський. Останнім часом спостерігається тяжіння до політизації питання культурних відмінностей та переважання громадянського підходу до формування ідентичності. Рівність громадян за правами та обов'язками єднає їх так само, як і бажання відстоювати інтереси власної країни.

Всі основні функції держави – комунікація та консультування, планування, інвестиційна діяльність, регулювання, проведення в життя законів – краще

здійснюються, якщо є деяка культурна спільність серед громадян [2, с. 415]. Суспільство є рушійною силою, яка не лише підтримує дії влади за умови своєї поінформованості, але й здатна мобілізуватися «знизу» та провести необхідні перетворення. Звідси слідує стратегічна ідея державотворення – формування громадянської ідентичності незалежно від етнічної приналежності, що можливо шляхом налагодження внутрішньої комунікації між всіма учасниками суспільно-політичних процесів.

Полікультурність викликає хвилю обговорень та неоднозначно сприймається у наукових, політичних та суспільних колах. З одного боку, мультикультуралізм асоціюється з ціннісною дезорганізацією, порушенням традиційного укладу з наявною титульною нацією. Приклад деяких європейських країн показав, що з часом терплячість до інших етносів, які проживають на даній території, вичерпується з огляду на небажання останніх зближуватися з корінним народом та переймати його правила співжиття, що відобразилося у масовому голосуванні за представників правих партій з націоналістичною риторикою та сприяло появі терміну «криза мультикультуралізму». З іншого боку, мультикультуралізм розглядається як природний стан суспільства, універсальна тенденція до виховання толерантності в суспільстві, верховенства загальнолюдських цінностей над національними. Тобто, члени різних етнічних груп в межах однієї території можуть як конфліктувати між собою, так і конструктивно взаємодіяти.

Процеси глобалізації та інтеграції у світову спільноту стимулюють мультикультуралізм. На думку О. Куроп'ятника, «причинами культурної плюралізації національних суспільств є міжкультурна комунікація; ріст соціальної мобільності населення; вплив засобів масової комунікації; імміграційні процеси, туризм» [7, с. 56]. Отже, з огляду на неминучість та наполегливе прагнення України інтегруватися до світового співтовариства, мультикультурність є об'єктивно існуючим вектором політики сьогодення.

Потреба культурної інтеграції всередині багатонаціональних держав стала своєрідним гаслом внутрішньої політики. Адже заохочення розвитку окремих культурних груп без налагодження комунікативних зв'язків між ними, запобігання їх інтеграції до етносу-домінанта призводить до затвердження різниці між групами, що за певних обставин може набувати форм протистояння. З цього приводу Л. Нагорна зауважує: «Політика толерантності не є панацеєю, спроможною автоматично забезпечити громадянський мир. Але вона більше, ніж будь-яка інша, сприяє формуванню інтегруючого типу етносоціального розвитку, який не нівелює етнічні відмінності, а, пропагуючи полікультурність, зберігає етнокультурну самобутність» [8, с. 29]. Прослідковується багатоаспектний вплив мультикультуралізму як фактору політичного розвитку та суспільної інтегрованості. Територію нашої країни населяє досить багато різних етносів, що стало передумовою атомізації суспільства та лише додатково обґрунтувало необхідність проведення міжкультурної взаємодії. Тому одним із завдань етнонаціональної політики є не допущення локалізації та самоізоляції маленьких етносів та груп, які потенційно можуть створити загрозу державному суверенітету.

Посилення інформаційно-психологічного протиборства поставило під загрозу толерантне співіснування у мультикультурному суспільстві. Інформаційний вакуум використовувався для створення ворожих настроїв та неконтрольованого поширення цінностей, які суперечать інтересам держави. Механізмом забезпечення соціальної стабільності шляхом формування громадської думки, захисту власного інформаційного простору виступає державна інформаційна політика. «У публічній сфері необхідно

обмежити зовнішні втручання, що підтримують конкретні ідентичності, забезпечити ухвалення концепції інформаційної безпеки, розбудувати сегментну комунікацію з різними суспільними групами, посилити роль норм завдяки уведенню посилення на базові цінності українського суспільства» [10, с. 18]. На сьогодні спостерігається ренесанс атрибутів української спадщини, трендовість української культури та національної самоідентифікації, що підтримується представниками різних етнічних груп. Одночасно, наголошується на політиці мультикультуралізму та бажанні надати свободу у виборі мови, культури, традицій. Ці процеси набувають тотального характеру через використання традиційних та інноваційних інформаційних технологій.

До того ж, потрібно зменшити роль культурних детермінацій у взаємодії громадян і політичних інститутів. Нова громадянська ідентичність має засвоюватися на рівні адміністративних органів влади завдяки механізмам внутрішньоінституційної соціалізації [10, с. 18]. Багато суспільно значимих питань, зокрема етнічного характеру, вимагають врегулювання на законодавчому рівні. Від політичної культури як еліти, так і суспільства в цілому, рівня усвідомлення зазначених проблем залежать варіанти їх розв'язання, включно із прогнозуванням позитивних наслідків рішень та ризиків. Тому консолідовані рішення представників влади та кроки з їх практичної реалізації «зверху» з метою об'єднання всіх громадян, не зважаючи на етнокультурну специфіку, є такими ж важливими, як і суспільні ініціативи. Налагодження багатосторонньої комунікації між інститутами влади, політичними силами та громадянським суспільством дозволить вирішити непорозуміння та виробити спільну стратегію дій.

Українська дослідниця А. Колодій пропонує варіант організації поліетнічного суспільства, вживаючи поняття «інтегруючий мультикультуралізм», який ґрунтується на принципі «одна держава – одна домінуюча соціетальна культура». Але водночас, «інтегруючий мультикультуралізм означає лиш одне – відмову від застосування асиміляційної моделі досягнення національної єдності та від будь-яких форм етнонаціональної нерівності і гноблення» [4, с. 8]. Кожна етнічна група має специфічні риси політичної культури й свідомості, що необхідно враховувати при виробленні загальнонаціональних рішень, уникаючи загострення етнічних почуттів. Формування ідентичності української політичної нації крізь призму засад мультикультуралізму призведе до гуманізації суспільства. У свою чергу, кваліфіковані та освічені громадяни є запорукою національної безпеки, що виключить такі явища як нетерпимість та дискримінація.

Проблема полікультурності є неоднозначною, але закономірною рисою постмодерних суспільств, це є спроба уніфікації прав людей та реалізація принципів справедливості. Як вважає професор В. Горбатенко, «в умовах постмодерну заперечується ідеологія і практика володарювання, домінування, насилля, війни на користь цінностей плюралізму, рівноправного діалогу, дискурсу, миру й згоди» [1, с. 154]. Люди мирно співіснують, є різномовними, дотримуються власних традицій, що відповідає ідеалам вільного, плюралістичного суспільства. Проте це зовсім не означає відсторонення від титульного етносу та нехтування його культурними надбаннями. Успішним вирішенням національного конфлікту видається переміщення акцентів з етнічного принципу на політичний при формуванні нації, а саме – створення загальнодержавної політичної ідентичності одночасно із заохоченням багатоманіття культур.

Українська дослідниця А. Колодій зазначає, що в державі можуть збігатися територіальні та мовно-культурні лінії поділу, які набувають політичного забарвлення,

адже стають засобом регіональної самоідентифікації [5]. Відмінності соціально-політичних вподобань та цінностей, політичної культури можуть стати підґрунтям для розколу національної спільноти. Регіональна монокультурність сприяє виробленню відповідного самоусвідомлення. Така ситуація є загрозовою, якщо громадяни території прагнуть для неї особливого статусу навіть всупереч державним інтересам, відстоюють права в ультимативній формі, не бажаючи йти на компроміси. Конфлікт виникає через слабкі зв'язки між регіонами, в тому числі комунікативні, замкненість регіональних спільнот на власних проблемах. Слід зазначити, що особливо конфронтація вдалі маніпуляції різних політичних сил. Намагаючись отримати підтримку електорату, учасники виборчих перегонів спираються на певну територію, нерідко акцентуючи увагу на її виключному становищі. Але від політичної еліти вимагається проведення зовсім протилежних дій – інтеграція суспільства та його мобілізація на вирішення питань загальнодержавного значення на шкоду власним амбіціям як етнічних груп, так і народних обранців.

Етнонаціональна політика, спираючись на досвід багатонаціональних, багатоетнічних і регіонально поділених держав, повинна запобігати перетворенню будь-яких ліній культурного поділу (мовних, етнічних, територіальних) на «лінії розколу». Її найголовніші завдання полягають в «інтеграції різних, але рівних» на засадах спільних громадянських цінностей і патріотизму та формування загальноукраїнської національної ідентичності [5]. В умовах трансформаційних зрушень вкрай важливим є досягнення рівноваги між інтересами різних етносів та мінімізація негативних наслідків регіоналізації України за культурною ознакою. Розв'язання наявних в суспільстві проблем шляхом використання політичних механізмів буде мати успіх, якщо інтереси етнічно-культурних груп поступляться ідентифікації себе з народом. У цьому контексті неабияке значення має консолідація регіональних еліт у загальнонаціональну та децентралізація влади, яка б дозволила врахувати специфіку регіону в етнічному складі та представництво в органах влади.

За умов слабкості спільної ідентичності конфліктність політичного процесу набуває якісно нового характеру. Виразники інтересів спільнот з конкуруючими ідентичностями сприймають дії та заяви своїх опонентів як загрозу власному суспільному буттю. Внаслідок цього різко зменшуються можливості для діалогу та пошуків компромісу зі спірних питань, будь-які протиріччя стають антагоністичними. Безпосереднім наслідком фрагментації політичного поля через протистояння конкуруючих ідентичностей є низька легітимність політичних інститутів, зокрема й вищих органів державної влади, яка суттєво обмежує їх спроможність виконувати свої нормативні функції [10, с. 26]. Подібна ситуація спостерігається в Україні протягом та після Революції гідності. Перші кроки нової демократичної влади, зокрема мовне питання, загострили увагу окремих груп суспільства на соціокультурній ідентичності, особливо на сході країни. Настрої супротиву та протистояння невеликої частини суспільства отримали підтримку деяких представників політичної еліти, що зміцнило відцентрові тенденції та поновило дискусії відносно повноважень регіональних органів влади. З іншого боку, небезпека втрати державного суверенітету підштовхнула абсолютну більшість українського суспільства до згуртування, прояву своїх загальнонародських якостей та самовизначенню в питанні ідентичності. Логічно, що розділилися й думки щодо необхідності підтримки політичної державної влади та її дій. Конфлікти на етнічному ґрунті відволікають увагу від вирішення ключових питань

політичного й економічного характеру, гальмують проведення реформ та формування української політичної нації. Недостатньо сформована спільна ідентичність, не розвинені спільні цінності та громадянські практики спричинюють не лише делегітимацію влади, а й перешкоджають формуванню правової свідомості та громадянського суспільства, демократичної політичної культури.

Крім того, слабкість загальнонаціональної ідентичності призводить до зростання привабливості для представників етнічних груп, які компактно проживають у прикордонних регіонах України, ідентифікувати себе із сусідніми державами. Відповідні настрої активно експлуатуються окремими зарубіжними структурами, зокрема спеціальними службами, для діяльності, що суперечить національним інтересам України, таким чином створюються умови для територіальних претензій до нашої держави у майбутньому [10, с. 27]. Вплив внутрішніх та зовнішніх подразливих факторів провокує виникнення політичних розмежувань, які здатні призвести до розколу всередині країни. Домінування регіональної ідентичності над недостатньо розвинутою спільною ідентичністю всіх громадян потенційно загрожує виникненням ірредентизму та сепаратизму на теренах держави. Політика мультикультуралізму знімає соціальну напругу між представниками різних етносів, запобігає виникненню сепаратистських настроїв та відцентрових тенденцій зі збільшенням етнічної самоідентифікації, законодавчо регулює правові гарантії спільнот, впроваджує децентралізацію влади в допустимих для єдності суспільства межах.

Отже, національне будівництво включає в себе процес формування громадянської ідентичності як безумовної характеристики української політичної нації. Під громадянською ідентичністю слід розуміти відповідальне ставлення до держави та співвітчизників, розвиненість почуттів патріотизму та гуманізму, зовнішньополітичні пріоритети. Одним із механізмів переходу до такого типу ідентичності є симбіоз принципів мультикультуралізму та національних інтересів. Виходячи з цього, стратегія етнонаціональної політики повинна містити декілька ключових позицій, а саме: різнопланові програми із розвитку культур на тлі розширеного самоврядування, механізми взаємодії влади та осередків громадянського суспільства, контроль за безпекою інформаційного простору, підвищення рівня політичної культури, позиціонування національних компонентів у якості загальногромадянських, створення значимої символічно-ціннісної системи та консолідація суспільства навколо громадянських цінностей. Реалізація цих заходів на практиці сприятиме об'єднанню нації та врівноважить політику мультикультуралізму.

Підсумовуючи, можна зауважити, що державна політика повинна створювати засади спільності інтересів, суспільного консенсусу, уникаючи жорсткої регламентованості та примусу до культурної асиміляції. Діалог та дискусії з громадськістю з приводу важливих для країни питань сприятимуть підвищенню довіри до державних органів влади, знижуючи рівень чутливості населення до негативних аспектів міжкультурних інтегративних процесів. Наслідком такого управлінського підходу стане інтелектуалізація громадян в цілому, правлячої верхівки, коли суспільство представляється в першу чергу як політична спільнота.

Список використаної літератури

1. Горбатенко В. Людина і суспільство в ситуації постмодерну: філософсько-політичні детермінанти / В. Горбатенко // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2010. – № 5. – С. 151–166.
2. Кимлика У. Современная политическая философия: введение; пер. с англ. С. Моисеева. – М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 592 с.
3. Козловець М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія / М. Козловець. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
4. Колодій А. Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України [Електронний ресурс] / А. Колодій // Агора. Випуск 6 : Україна і США : взаємодія у галузі політики, економіки, культури і науки. – 2008. – С. 5–14. – Режим доступу : <http://www.kennan.kiev.ua/Library/agora.html>
5. Колодій А. Культурний плюралізм і етнонаціональна політика [Електронний ресурс] / А. Колодій // Агора. Випуск 4 : Україна: подолання розбіжностей – розвиток особливостей. – 2007. – С. 34–51. – Режим доступу: <http://political-studies.com/?p=591>
6. Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультурализма [Электронный ресурс] / Ч. Кукатас. – Режим доступа : <http://polit.ru/article/2007/05/27/multiculturalism/>
7. Куропятник А. Мультикультурализм: идеология и политика социальной стабильности полиэтнических обществ [Электронный ресурс] / А. Куропятник // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – Том III. – №2. – С. 53–66. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/688631/>
8. Нагорна Л. Фарватери й підводні рифи мультикультуралізму / Л. Нагорна // Політичний менеджмент. – 2011. – № 3(48). – С. 18–34.
9. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт; пер. з англ. П. Тарашука. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
10. Україна: політичні стратегії модернізації : зб. науково-аналітичних доп. ; за ред. М. Розумного (заг. ред.), О. Корнієвського, В. Яблонського, С. Янішевського. – К. : НІСД, 2011. – 328 с.

Стаття надійшла до редколегії 18.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

THE POLICY OF MULTICULTURALISM AS A FACTOR IN THE FORMATION OF CIVIC IDENTITY

Yulia Malyovana

*Zaporizhzhya National University
Faculty of Social Sciences and Administration, Department of Political Sciences
Zhukovsky str., 66, 6960, Zaporizhzhya, Ukraine
e-mail: julija2000@rambler.ru*

Prospects of uniting the ideas of multiculturalism and ethno-national considered. In the context of European integration aspirations of Ukraine the principles of pluralism, democracy and tolerance are acquired value, which leads to the formation of civic identity, the presence of which contributes to the consolidation of society, the development of the Ukrainian political nation and cross-cultural interaction.

Key words: multiculturalism, ethnic policy, cross-cultural dialogue, national and cultural identity, civic identity.

ПОЛИТИКА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Юлия Малёваная

*Запорожский национальный университет
факультет социологии и управления, кафедра политологии
ул. Жуковского 66, 69600, Запорожье, Украина
e-mail: julija2000@rambler.ru*

Рассматриваются перспективы объединения идей мультикультурализма и этнонациональной. В условиях евроинтеграционных устремлений Украины ценностного значения приобретают принципы плюрализма, демократизма и толерантности, что обуславливает формирование гражданской идентичности, наличие которой способствует консолидации социума, развитию украинской политической нации и межкультурному взаимодействию.

Ключевые слова: мультикультурализм, этнонациональная политика, межкультурный диалог, национально-культурная идентичность, гражданская идентичность.